

Một hiện tượng xuyên văn hóa: THANH MINH Ở TRUNG QUỐC VÀ BIẾN THỂ CỦA NÓ Ở VIỆT NAM

VƯƠNG TOÀN

1. Người Việt Nam hiểu về Thanh minh ở Trung Quốc

Thanh minh là một từ được cấu tạo bằng hai yếu tố Hán – Việt, một trong những cách vay mượn tiếng nước ngoài để làm giàu tiếng Việt mà chúng tôi đã có một số dịp nói đến⁽¹⁾.

Theo *Từ điển yếu tố Hán Việt thông dụng* (H., Nxb KHXH, 1991), *qing - thanh* là trong sạch, thuần khiết, còn *ming - minh* là sáng. Tiết *Thanh minh* là tiết thứ 5 trong 24 tiết của một năm, khi tiết Xuân phân qua đi, những cơn mưa bụi của trời xuân đã hết, bầu trời trở nên quang đãng, sáng sủa.

Từ điển tiếng Việt (Hoàng Phê chủ biên, 1991, tr.981) định nghĩa *Thanh minh* là tên gọi một trong hai mươi bốn ngày tiết trong năm theo lịch cổ truyền của Trung Quốc, ứng với các ngày 4, 5 hoặc 7 tháng tư dương lịch, thường vào khoảng tháng hai, tháng ba âm lịch, có tục đi thăm viếng sửa sang mồ mả.

Khi nói đến *Thanh minh* (Tày & Nùng: *xinh minh*, Hán: *qing ming*), người Việt Nam thường nhớ ngay tới câu thơ sau của Nguyễn Du (1766–1820) trong *Truyện Kiều*, lúc đầu có tên là *Đoạn trường tân thanh* vốn lấy tích từ *Kim Vân Kiều truyện* của Thanh Tâm tài nhân, ở Trung Quốc xa xưa. Đó là:

*Thanh minh trong tiết tháng ba
Lễ là tảo mộ, hội là đạp thanh...*

Tuy nhiên, nhà thơ tả nhiều về hội đạp thanh mà không cho ta biết lễ tảo mộ thì đồ cúng gồm những thứ gì, cúng bái ra sao cho những người đã khuất. Nói cách khác, nhà thơ quan tâm nhiều hơn đến phần hội diễn ra vào mùa xuân.

Về tết Thanh minh ở Trung Quốc, Lai Tuệ (12) cho biết rằng “Nó có nguồn gốc từ thời Xuân Thu, vốn là ngày lễ của người Hán, ... với hơn 2.500 năm lịch sử... Ngoài việc tảo mộ, khách trẩy hội còn được dịp vui chơi xuân, áo quần xe ngựa muôn hồng ngàn tía, được làm quen kết nghĩa với nhau kết thành bằng

hữu nhân duyên, nam nữ thanh niên cũng nhân dịp này để du xuân nên mới có tên gọi hội đạp thanh (tức giẫm lên cỏ).

Người Trung Quốc ra nước ngoài vẫn nhớ phong tục này. Chẳng hạn như ta thấy bức ảnh cho thấy những người Malaysia gốc Trung Quốc đi tảo mộ trong lễ Thanh minh tại một nghĩa địa ở ngoại ô Kuala Lumpur (11, 13). Thanh minh là một trong 5 lần ra thăm mộ mà người quá cố của người Hoa ở Thái Lan, trong khi người Thái chỉ đi tảo mộ một lần vào dịp năm mới Thai, tức là vào các ngày 13-14-15/4 dương lịch hàng năm.

2. Tết Thanh minh ở Việt Nam

a. Tết Thanh minh của người Tày và Nùng

Các nhà chuyên môn ở Việt Nam (Lã Văn Lô, Hà Văn Thư, Hoàng Nam, Hoàng Quyét, Bế Viết Đăng,... X. *Thư mục* 3-6 và 9) đều xác định *Thanh minh* là một ngày tết của cộng đồng Tày - Nùng, được tổ chức vào ngày 3/3 âm lịch hàng năm. Tuy nhiên, phần giới thiệu về ngày tết này còn rất khiêm tốn.

Gần đây, trong cuốn mới in năm 2010 (7, tr. 52-53), chúng tôi đã miêu tả khá chi tiết tục lệ này trong mấy ý chính như sau :

- Tết chăm lo việc mộ mả của những người đã khuất ở người Tày, người Nùng, thường bắt đầu vào ngày 3/3 âm lịch hàng năm, trong khi các dân tộc khác quanh vùng chú ý đến tiết Thanh minh mà theo lịch hàng năm, được xem

là ngày “mở cửa mả” (không nhất thiết là mừng 3/3), người ta có thể “giao tiếp” với những người đã khuất từ ngày này cho đến ngày “đóng cửa mả”

- Mộ mả được phát quang cây cỏ, đắp điểm những chỗ sụt lở và sửa sang lại cho đẹp. Đặc biệt là đồ cúng mận cũng được bày ra trước từng ngôi mộ gồm: rượu, khoanh thịt lợn quay, gà cá con, cùng với xôi cốm, bánh ngải... Nhà sang khiêng cả con lợn quay ra tận mộ tổ.

- Cúng xong, sau khi đốt vàng mã, những thức cúng được con cháu “huống lộc” ngay tại chỗ. Trước khi ra về, không thể quên việc cắm lên đỉnh từng ngôi mộ một cây tiền được cắt bằng giấy bản màu trắng, để người bên kia thế giới có tiền tiêu, và cũng để khẳng định với mọi người qua lại biết rằng đây là mộ có chủ. Người ta còn đốt pháo trước khi rời khỏi nghĩa địa. Trên đường về, người ta thường cắm một nén hương cho những ngôi mộ vô chủ bên cạnh hay mộ những người quen biết

- Xong việc “tu sửa nhà cửa” cho người đã khuất, trở về nhà, gia chủ thường tổ chức cỗ bàn mời người thân và khách đến cùng chia sẻ niềm tiếc thương những người đã vĩnh viễn ra đi, và cũng có thể để cùng bàn những công việc chung cần có sự thống nhất trong toàn gia đình, dù lớn dù nhỏ.

- Vào dịp này, khắp các nẻo đường lên các sườn núi, người đi lại nườm nượp. Kể xuôi người ngược hỏi thăm nhau về công việc chăm sóc mộ mả của những người

đã khuất. Việc quan trọng là thu xếp lịch để có thể thăm tất cả mồ mả bên nội, bên ngoại. Trước kia mồ mả thường để lẻ tẻ nên những gia đình có nhiều mồ mả chăm sóc cả ngày không xong, hôm sau phải đi tiếp.

Ông già bà cả thì lo khẩn vái lễ lạt nơi phần mộ. Trẻ em cũng đi theo cha mẹ, trước là để nhớ mồ mả gia tiên, sau là bố mẹ muốn tập cho con cái biết thờ cúng tổ tiên.

- Mọi người đều có ý thức dành thời gian thích hợp cho tết Thanh minh. Với người Nùng do không có tục kỷ niệm ngày chết (tức là không cúng giỗ) thì đây còn là dịp báo hiếu đặc biệt được coi trọng. Con cháu ở xa quê luôn nhớ tới ngày này để thu xếp công việc cho có điều kiện về tảo mộ và cũng là dịp sum họp cho nhiều đại gia đình. Khi hai nước Việt - Trung bình thường hóa quan hệ, người từ bên kia biên giới cũng xem đây như một cơ hội về trả nghĩa người đã khuất, nhân thể thăm họ hàng và bạn hữu.

b. Thanh minh với một số dân tộc khác ở Việt Nam

Ngày nay, khi đã định cư lâu năm ở vùng có đông người Tày, người Nùng sinh sống, thì các dân tộc khác, kể cả người Kinh cũng theo phong tục này của cộng đồng Tày - Nùng.

Đương nhiên, ở đồng bằng sông Hồng hay xa hơn, vào miền Trung... nếu vẫn có tục thanh minh thì chỉ theo dòng nam

tập trung lại lo việc đắp cỏ cho thêm xanh. Các suất đình góp hương hoa và làm 1 mâm đồ cúng ra mộ tổ đặt lễ rồi mang về nhà, con cháu nhà nào nhà nấy ăn uống.

Tại bãi tha ma, có nơi còn lập một cái am để thờ chung những mồ mả vô chủ gọi là *Am chúng sinh* và mỗi cửa am có một bà đồng sớm tối đèn hương thờ phụng. Trong ngày tảo mộ, bãi tha ma vốn vắng lặng bỗng trở nên sầm uất. Mọi người vui vẻ đi tảo mộ thường từ sáng sớm cho đến gần trưa.

Người Kinh còn làm bánh trôi bánh chay cúng tại gia nhân ngày mồng 3 tháng 3 âm lịch, là Tết Hàn Thực, cũng có xuất xứ từ bên Trung Quốc. Trong khi đó, người Tày, người Nùng làm *poóng fù* hay *fù noòng* (bánh trôi bánh chay) vào dịp khác, phổ biến vào mùa rét, nhất là dịp tết Đông chí.

Tuy nhiên, nhiều nơi người Kinh (Việt) tảo mộ vào dịp trước và sau ngày Tết, như ở các tỉnh Nghệ An, Hà Tĩnh là vào rằm tháng giêng. Trong tập thơ “*Vương vấn tình đời*” của Nguyễn Đức Nhu (Tám), quê ở Thạch Bàn, Hà Nội (Hội Liên hiệp Văn học Nghệ thuật Hà Nội xuất bản, 2003) có bài “Thanh minh” mở đầu bằng: “Thanh minh đến hẹn về quê hương (tr. 16). Cũng trong tập thơ này, tác giả còn có bài “Ngày xuân tảo mộ” ghi làm tại nghĩa trang Yên Kỳ ngày 16/2/2003 (tr. 17). Trong khi đó, nhiều làng Hà ông do ở vào vùng đất thấp, người ta đi tảo mộ vào đầu tháng

chín, sau khi nước đã rút khỏi khu nghĩa địa.

Cũng phải nói thêm rằng tuy cũng thờ cúng tổ tiên nhưng một số dân tộc ở Việt Nam không có tục quan tâm sửa sang mồ mả. Đó không chỉ trường hợp trước đây sống du cư như người Rục (8, tr. 127) mà cả những dân tộc đã định cư như người Khơ mú (10, tr. 227) và đặc biệt là cả người Thái (3, tr. 283). Trong khi đó các nhà nghiên cứu cũng cho biết tục tảo mộ vào tháng 3 âm lịch còn thấy ở một số dân tộc thiểu số như: Giáy, Phù Lá (1, tr. 183 và 381) và Hà Nhì (2, tr. 69).

3. Máy nhận xét thay cho kết luận

Tết Thanh minh bắt nguồn từ Trung Quốc - đất nước có ảnh hưởng lớn đến đời sống văn hoá Việt Nam và nhiều nước ở Đông Nam Á.

Gọi là Tết trong phân loại dân tộc học ở Việt Nam từ trước tới nay nhưng *Thanh minh* có lẽ chỉ có lễ mà không có hội. Chúng tôi không nghĩ rằng: Trước đây, nam nữ thanh niên cũng nhân dịp này để du xuân nên mới có tên gọi hội đạp thanh (tức giẫm lên cỏ). Ngày nay, ở Việt Nam lễ hội này có lẽ không còn (Cinet, 15). Có lẽ không nơi nào có hội. Ở Lạng Sơn, chỉ có hội Kỳ Lừa vào 27/3 âm lịch, nghĩa là không liên quan gì đến tết Thanh minh cả. Dấu tích hiếm hoi về điều này có thể được ghi nhận ở thần tích thành hoàng của hai xã Khôn Đoài và Ngọc Động (huyện Quảng Uyên, Cao

Bàng) kể rằng để nhớ ơn đôi trai tài (tên là *Minh*) gái sắc (tên là *Xinh*) - đều là người Nùng - đã mang lại nguồn nước cho những cánh đồng trước đó khô cạn, dân hai xã lập đền thờ và hàng năm mở hội gọi theo tiếng dân tộc là *Xinh Minh* để nhớ ơn đôi trai gái (3, tr. 116-117). Đền thờ ở chân núi. Hội *lông tông* này là hội lớn nhất ở Cao Bằng, vào ngày đầu của tiết *Xinh Minh* (Thanh minh) hàng năm. Trong ngày hội, ngoài các mâm cỗ thờ cúng ở miếu thiêng, còn có lệ các cô gái mang theo một nắm xôi to để mời bạn trai cùng ăn. Ai mời được nhiều bạn trai ăn cùng thì cha mẹ hãnh diện vì chứng tỏ con gái mình tài sắc.

Hơn nữa, ở Việt Nam, không có tục *đốt đèn* hay *thả thuyền đèn* trong đêm Thanh Minh. Vì không có sự kết hợp với các ngày hội nên không có các trò vui như: thả diều, kéo co, du lịch ngắm vạn vật như ở Trung Quốc. Về các món ăn đặc trưng, Việt Nam không có các loại bánh *thanh đoàn tử*, bánh cuộn thừng, và vì dịp tết Thanh minh trùng với mùa ốc nên người Trung Quốc có câu nói: Thanh minh ăn ốc, không cần ăn ngỗng; (là ốc ở thời gian đó rất ngon, ngon hơn thịt ngỗng béo); trong khi món ốc được coi là đặc sản cho thị dân Việt Nam chỉ rất gần đây thôi.

Tóm lại, tết Thanh minh là thể hiện khá rõ nét giao thoa xuyên văn hóa, văn hóa Trung Quốc đã có ảnh hưởng không nhỏ tới nền văn hóa khu vực. Đương nhiên, khi vào Việt Nam, nó đã được

Việt hóa một cách tự nhiên và sâu sắc. Thanh minh đã trở thành một trong những dịp quan trọng thể hiện tấm lòng hiếu thảo với các bậc sinh thành, bởi việc thờ phụng tổ tiên vốn là một tập tục tốt đẹp trong truyền thống của người phương Đông nói chung, người Việt Nam nói riêng.

CHÚ THÍCH:

(1) Vương Toàn.- Two main sources for enrichment of Vietnamese (*Về hai nguồn chủ yếu làm giàu tiếng Việt*). *International Conference on Sino-Tibetan Languages and Linguistics (Abstracts)*, Centre International d'Etudes Pédagogiques, Sèvres (France), 12-16 octobre 1994, p. 69. => Sur les deux origines principales d'enrichissement de la vietnamienne. *Bản tin "Hữu nghị Việt - Pháp - Amitié Vietnam-France"*, n. 3 (13)/2003. pp 14-15. Trong : *Tiếng Việt trong tiếp xúc ngôn ngữ từ giữa thế kỷ XX – Le vietnamien en contact linguistique depuis la deuxième moitié du XXe siècle*. H., Nxb Dân trí, 2010, tr. 181-190 (tiếng Pháp).

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Lê Đình Cúc... (2007). - *Lai Châu và các dân tộc Lai Châu*. H., Nxb Văn hóa – Thông tin, 498 tr.
 2. Hoàng Tuấn Cư... (2008).- *Văn hóa các tộc người nhóm ngôn ngữ Tạng – Miến*, H., Nxb Văn hóa dân tộc, 328 tr.

3. Lã Văn Lô - Đặng Nghiêm Vạn.(1968) - *Sơ lược giới thiệu các nhóm dân tộc Tây Nùng Thái ở Việt Nam*. Hà Nội, Nxb Khoa học xã hội, 366 tr.

4. Hoàng Nam (1992).- *Dân tộc Nùng ở Việt Nam*. H., Nxb Văn hóa dân tộc, 222 tr.; (2008).- *Nùng Ethnic Group of Vietnam*. H., The Gioi, 99 p.

5. Nhiều tác giả (1993).- *Văn hóa truyền thống Tây Nùng*. H., Nxb Văn hóa dân tộc, 212 tr.

6. Hà Văn Thư - Lã Văn Lô (1984).- *Văn hoá Tây - Nùng*. Hà Nội, Nxb Văn hoá, 164 tr.

7. Vương Toàn - Phạm Văn Thanh (2010).- *Na Sầm - thị trấn vùng biên*. H., Nxb Khoa học xã hội, 244 tr.

8. Võ Xuân Trang (1998).- *Người Rục ở Việt Nam*. H., Nxb Văn hóa dân tộc, 252 tr.

9. Viện Dân tộc học (1992).- *Các dân tộc Tây Nùng ở Việt Nam*. H., 322 tr.

10. Viện Dân tộc học (1999).- *Dân tộc Khơ mú ở Việt Nam*. H., Nxb Văn hóa dân tộc, 344 tr.

11. An Bình.- *Tảo mộ trong Tết Thanh Minh của người Trung Quốc*

12. Lai Tuệ.- *Tết Thanh Minh của người Trung Quốc*

13. *Tết Thanh minh của người Trung Quốc* / Ngọc Trang dịch

14. <http://www.dulichtrungquoc.vn/am-thuc/127-nguoi-trung-quoc-va-mon-an-truyen-thong-trong-tet-thanh-minh.html>

15. *Tết Thanh Minh nét phong tục văn hóa Việt hướng về cội nguồn*
http://www.cinet.vn/uploadFile/HTML/16_31_12_942009/thanhminh.html

16. Vương Toàn.- *Cross-cultural phenomenon: Qīng míng in China and its variation in Vietnam* . *Proceedings of China-ASEAN Cross-Culture Communication Forum (2011) Culture Coexisting, Vision Sharing*, Guiyang – China, pp. 110-112

R: B5 P10 ngõ 7 Kim Mã Thượng, Hà Nội.
ĐT: (84 4) 37 62 20 52 - DĐ: 0913 00 58
82 Email: vgtoan@yahoo.com